

ПРЕДМЕТНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗДІЙСНЕННЯ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В СУДІ

SUBJECT COMPETENCES AS A DETERMINANT OF PROFESSIONAL ACHIEVEMENT BY OFFICIALS OF MILITARY UNITS REPRESENTING STATE INTERESTS IN COURT

Гузе К.А., к.ю.н.,

Асистент кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується питання щодо професійних (предметних) компетентностей, якими повинні оволодіти студенти (курсанти) в межах спеціалізованої підготовки фахівців для Міністерства Оборони України та Збройних Сил України у сфері здійснення посадовими особами військових підрозділів представництва інтересів держави в суді.

Обґрунтовується, що набуття курсантами предметних компетентностей у досліджуваній сфері передбачає: опанування ними теоретичних і практичних знань, вмінь і навичок юридичної діяльності по захисту і відновленню порушених майнових прав та законних інтересів Міністерства Оборони та Збройних Сил в межах реалізації державної правової політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва; здобуття курсантами знань щодо представництва спеціалізованою прокуратурою у військовій та оборонній сфері інтересів держави в суді, підстав та форм участі прокурора в суді, його процесуального статусу та процесуальних повноважень; набуття ними вмінь аналізувати, порівнювати, тлумачити та узагальнювати норми національного законодавства, що регулюють участь посадових осіб військових підрозділів в суді; формування у курсантів практичних навичок діяльності в суді першої інстанції, при здійсненні в суді представництва інтересів держави у досліджуваній сфері. Крім того, в статті визначені результати навчання курсанта-здобувача вищої освіти, що сформульовані у термінах компетентностей в межах досліджуваного питання.

На підставі Закону України «Про вищу освіту», процесуального законодавства, військового законодавства та підзаконних актів, сформульовані предметні компетентності, якими повинні володіти посадові особи Міністерства Оборони України та Збройних Сил України при здійсненні в суді представництва інтересів держави у досліджуваній сфері. Крім того, в статті визначені результати навчання курсанта-здобувача вищої освіти, що сформульовані у термінах компетентностей в межах досліджуваного питання.

Ключові слова: компетентність, професійні компетентності військових юристів, представництво в суді інтересів держави в військовій сфері, представництво військовими юристами інтересів Міністерства Оборони України, Збройних Сил України, інших військових формувань в суді.

The article examines the issue of professional (subject) competencies that students (cadets) must master within the framework of specialized training of specialists for the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine in the field of representation of state interests in court by officials of military units.

It is substantiated that the cadet's acquisition of subject competences in the researched field involves: their acquisition of theoretical and practical knowledge, abilities and skills of legal activity for the protection and restoration of violated property rights and legitimate interests of the Ministry of Defense and the Armed Forces, within the framework of the implementation of the state legal policy on national security issues in the military sphere, the sphere of defense and military construction; acquisition by cadets of knowledge about the representation of the state's interests in the court by the specialized prosecutor's office in the military and defense sphere, the grounds and forms of the prosecutor's participation in the court, his procedural status and procedural powers; their acquisition of the skills to analyze, compare, interpret and generalize the norms of national legislation regulating the participation of officials of military units in court; formation of cadets' practical skills in the court of first instance, when reviewing, as well as executing court decisions; deepening the skills of drawing up procedural documents, taking into account the peculiarities of consideration of certain categories of court cases in which representatives of the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine participate.

On the basis of the Law of Ukraine "On Higher Education", procedural legislation, military legislation and by-laws, the subject competences that officials of the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine must have when representing the interests of the state in the field under investigation are formulated. In addition, the article defines the learning outcomes of a cadet seeking higher education, formulated in terms of competencies within the scope of the researched question.

Key words: competence, professional competences of military lawyers, representation in court of the interests of the state in the military sphere, representation of the interests of the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine in court by military lawyers.

У преамбулі Закону України «Про вищу освіту» наголошується на необхідності підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [1].

Реалізація вказаних завдань неможливо без модернізації моделі вищої освіти, що зумовлює корекцію способів та методів навчання, і головне, зміну парадигми освітнього процесу, який передбачає набуття здобувачами вищої освіти професійних здібностей (компетентностей).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» під компетентністю розуміється здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей.

В аспекті вищої юридичної освіти, компетентнісний підхід та компетентнісна модель, наголошує професор В. В. Комаров, означає орієнтацію на результати через досягнення належних професійних компетентностей майбутніх правників, але головне – в інтерпретації принципів цього підходу та створення інноваційної корпоративної трансферної моделі освітнього процесу відповідного закладу вищої освіти. Компетентнісний підхід має відбивати запити роботодавця і запроваджуватися для подолання домінуючого знаннєвого, який недостатньо враховує сутність компетентностей професіонала. Визначальним для впровадження компетентнісного підходу з точки зору змісту і якості освіти, наголошує вчений, є наукове знання. Однак з позиції компетентнісної моделі освіти, крім наукових знань, важливим та органічним також є навчання способом діяльності, тобто способам уміти діяти, демонструвати досвід професійної діяльності у прийнятті ефективних рішень та досвід ціннісних

комунікацій і стандартів у межах професійних функцій на основі деонтологічних норм та професійної відповідальності [2, с. 1; 3 с. 7, 8, 10].

Підтримуючи компетентнісну модель юридичної освіти та його практичну спрямованість, І. Іванків акцентує увагу, що доступ до кожної з основних правничих професій (судді, адвоката, прокурора, нотаріуса) вимагає принаймні дворічного досвіду роботи та стажування. Тому компетентнісний підхід необхідно використовувати в поєднанні з підготовкою студентів до публічно-політичної діяльності. Такий підхід дасть змогу врахувати динаміку ринку праці та зробити навчальний процес більш гнучким, що є важливою складовою неоліберального підходу до освіти [4, с. 75-76].

Компетентнісна модель юридичної освіти та компетентнісний підхід є базовими при підготовці правників, зокрема, курсантів в межах спеціалізованої підготовки військових юристів для Міністерства Оборони України та Збройних Сил України, що здійснюється Військово-юридичним інститутом Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (далі – Військово-юридичний інститут).

Військово-юридичний інститут проводить підготовку військових юристів за першим рівнем вищої освіти (бакалавр) спеціальністю 081 Право (освітня програма «Військова юстиція») та другим рівнем вищої освіти (магістр) спеціальністю 081 Право (освітня програма «Право», профілі підготовки «Юрисконсультська робота», «Правоохоронна діяльність у Збройних Силах») для здобуття вищої освіти та в подальшому проходження військової служби за контрактом на посадах осіб офіцерського складу. Зокрема, Військово-юридичним інститутом здійснюється підготовка військово-юридичних кадрів для потреб Збройних Сил України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Управління Державної охорони України, Державної спеціальної служби транспорту України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України тощо.

Курсанти Військово-юридичного інституту опановують понад 25 спеціальних дисциплін, а саме: історія війн та військового мистецтва (зокрема, історія українського війська); тактика (зокрема, тактика військ НАТО); іноземна мова (військово-спеціальна мова); правові засади протидії тероризму в Україні; запобігання злочинів у військовій сфері; правова робота у Збройних Силах України; основи військового управління; стрілецька зброя та вогнева підготовка; військова топографія; управління повсякденною діяльністю підрозділів, військово документування та діловодство тощо.

Очевидно, що при підготовці фахівців-юристів офіцерського складу для Міністерства оборони України, Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, фундаментальне значення має набуття ними професійних компетентностей, необхідних для реалізації державної політики з питань національної безпеки у військовій сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період, а також організації правової роботи, спрямованої на правильне застосування та дотримання покладених на зазначені органи завдань і функцій.

Водночас самостійним та важливим напрямком роботи військових юристів є здійснення ними представництва інтересів Міністерства оборони України, Збройних Сил України в судах цивільної, господарської, адміністративної юрисдикції. На підтвердження вказаного висновку варто навести наступні статистичні дані.

Так, за Інформаційною довідкою щодо стану позовної роботи з організації представництва інтересів держави в особі Міністерства оборони України та Збройних Сил України на 1 квітня 2022 р. кількість судових справ, в яких зазначені органи беруть участь становить - 24 358 на загальну суму 5 411 950 942 грн. [5].

Згідно Аналізу претензійної та позовної роботи, представництва інтересів в судах, виконання судових рішень у Міністерстві оборони України за 2021 р. в межах реалізації представництва інтересів держави у Міноборони обліковано – 2896 судових справ на суму понад 4,6 млрд. грн. До Міністерства оборони пред’явлено 1695 позовів на суму близько 1 млрд. грн., Міністерством оборони пред’явлено 1000 позовів на суму 3,7 млрд. грн., у якості третьої особи на стороні відповідача Міністерство оборони бере участь у 101 справі й на стороні відповідача у 100 справах (у 2020 р. – 4870 на суму 5,7 млрд. грн., у 2019 р. – 6169 на суму 4,4 млрд. грн., у 2018 р. – 5461 на суму 4 млрд. грн., у 2017 р. – 4881 на суму 1,6 млрд. грн.) [6].

Представництво в судах інтересів Міністерства оборони України, Збройних Сил України (Генерального штабу Збройних Сил України, інших органів управління у Збройних Силах України, як органів виконавчої влади [7, 8]) здійснюється у відповідності з процесуальним законодавством. Наприклад, у ч. 4 ст. 58 ЦПК України передбачено, що держава бере участь у справі через відповідний орган державної влади відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади), або через представника [9]. Аналогічні положення передбачені у ч. 4 ст. 55 КАС України [10], ч. 4 ст. 56 ГПК України [11].

Поряд з процесуальним законодавством, діяльність з представництва в суді інтересів держави в військовій сфері регулюється й підзаконними актами, зокрема, «Інструкцією з організації претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів Міністерства оборони України та Збройних Сил України у судах та інших державних органах, виконання судових рішень» від 30 грудня 2016 р. № 744, наказом Міністерства оборони України «Про організацію самопредставництва Міністерства оборони України, його посадових осіб у судах та інших державних органах» від 19 лютого 2020 р. № 52.

Так, п. 1.2. вищезазначеної Інструкції зобов’язує керівників структурних підрозділів Міноборони, Генерального штабу, командирів (начальники, керівники) військових частин (установ, організацій), підприємств: постійно здійснювати заходи щодо усунення причин та умов, які стали підставами для звернення з позовами (скаргами) до суду; забезпечувати належний облік, опрацювання та аналіз судових справ і документів виконавчого провадження; забезпечувати належний захист інтересів структурних підрозділів Міноборони, Генерального штабу, військових частин (установ, організацій), підприємств під час розгляду судових справ, оскарження в апеляційному та касаційному порядку всіх рішень (за винятком випадків, передбачених цією Інструкцією), прийнятих не на користь Міністерства оборони України та Збройних Сил України, за необхідності вживати належних заходів щодо поновлення строків на апеляційне та касаційне оскарження [12].

Наявність у діяльності військового юриста такого важливого напрямку роботи, як представництво в суді інтересів Міністерства оборони України, Збройних Сил України, інших військових формувань, зумовлює необхідність набуття кандидатом на цю посаду професійних (предметних) компетентностей у зазначеній сфері, що є необхідним елементом більш глибокої їх фахової спеціалізації. З цією метою у закладах вищої освіти, де здійснюється підготовка фахівців-юристів офіцерського складу у військовій сфері на базі компетентнісної моделі навчання варто запроваджувати спеціалізовані навчальні дисципліни у зазначеному напрямку діяльності.

При цьому, формування професійних (предметних) компетентностей у сфері здійснення військовими юристами представництва інтересів держави в суді, як уявляється, повинно здійснюватися шляхом:

– опанування ними теоретичних і практичних знань, вмій і навичок юридичної діяльності по захисту і відновленню порушених майнових прав та законних інтересів Міноборони та Збройних Сил України, в межах реалізації державної правової політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва;

– здобуття курсантами знань щодо представництва спеціалізованою прокуратурою у військовій та оборонній сфері інтересів держави в суді, підстав та форм участі прокурора в суді, його процесуального статусу та процесуальних повноважень;

– набуття ними вмій аналізувати, порівнювати, тлумачити та узагальнювати норми національного законодавства, що регулюють участі посадових осіб військових підрозділів в суді;

– формування у курсантів практичних навичок діяльності в суді першої інстанції, при перегляді, а також виконанні судових рішень;

– поглиблення навичок складання процесуальних документів, з урахуванням особливостей розгляду окремих категорій судових справ в яких беруть участь представники Міністерства Оборони України, Збройних Сил України та інших військових формувань.

Враховуючи вищенаведене, можна визначити наступні основні предметні компетентності, якими повинні володіти юристи у військовій сфері при здійсненні представництва в суді інтересів держави в особі Міністерства оборони України, Збройних Сил України та інших військових формувань:

1. Розуміння наукових проблем у сфері цивільного, господарського, адміністративного судочинства та здатність обґрунтовано формулювати особисту думку щодо їх вирішення.

2. Вміння критично та самокритично оцінювати результату професійної діяльності.

3. Використання інформаційних технологій, як одного з сучасних методів освоєння предметних питань навчального курсу.

4. Здатність самостійно застосовувати знання в професійній діяльності при вирішенні складних ситуацій і проблем.

5. Розуміння та аналіз моделей цивільної процесуальної процедури, фундаментальних інститутів процесуального права.

6. Системне розуміння фундаментальних засад Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод, прецедентної практики Європейського суду з прав людини та їх вплив на національну процесуальну форму.

7. Орієнтування в системі законодавства, що регулює судові та прокурорське представництво в цивільному, господарському, адміністративному процесі.

8. Вміння кваліфіковано тлумачити та застосовувати правові позиції, сформульовані у постановках Верховного Суду, рішеннях Європейського суду з прав людини, актах Міністерства оборони України, Збройних Сил України, наказах Генерального прокурора України, актах Генеральної прокуратури України у досліджуваній сфері.

9. Вміння виявляти проблеми та прогалини у правовому регулюванні цивільної процесуальної процедури та формулювати власні пропозиції щодо їх вирішення.

10. Фахове розуміння змісту принципів цивільного, господарського, адміністративного судочинства.

11. Самостійне і якісне володіння юридичною технікою складання та оформлення процесуальних документів, враховуючи специфіку правовідносин у військовій сфері.

12. Уміння правильно визначати обсяг судових витрат в межах різних інстанційних циклів судочинства.

13. Знання і розуміння логіко-часових етапів судочинства, його проваджень та режимів.

14. Вміння диференціювати процесуальні повноваження суб'єктів судового процесу, а також системно

та логічно їх використовувати в межах конкретної процесуальної процедури.

15. Знання і розуміння юридичних механізмів порушення судового процесу з урахуванням особливостей конкретного провадження.

16. Комплексне розуміння юридичних механізмів судового розгляду цивільної справи, специфіки проведення судового засідання в справі, послідовності дій суб'єктів процесу у ньому, а також структури судового рішення.

17. Знання та розуміння системи непозовних проваджень цивільного та господарського процесів.

18. Розуміння окремих форм перегляду судових рішень у цивільному, господарському, адміністративному процесі, навички орієнтування в проблемах правового регулювання відповідної процедури.

19. Засвоєння значення процесуальної форми виконавчого провадження.

20. Розуміння правового статусу суб'єктів виконавчого провадження, їх прав та обов'язків, особливостей процедури виконання рішень судів.

21. Знання процесуальної форми розгляду в судах справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності виконавців.

Поряд з предметними компетентностями, принциповим для компетентнісного підходу є розмежування традиційної знаннєвої парадигми із сучасною, в основу якої покладено результати освітньої діяльності. Наприклад, автори «Національного освітнього глосарію» під компетентнісним підходом, розуміють «підхід до визначення результатів навчання, що базується на їх описі в термінах компетентностей», розглядаючи його як ключовий методологічний інструмент реалізації цілей Болонського процесу [13, с. 34; 14, с. 31].

Первинною і системоутворюючою складовою освітнього процесу, наголошує І. І. Драч, є не процесуальна (навчально-викладацько-оцінювальна), що разом з тим не принижує її важливості, а результативна, виражена в термінах компетентностей. При цьому вимірюваний результат детермінує процес з його досягнення [15, с. 21].

З урахуванням вищенаведених предметних компетентностей, якими повинні володіти військові юристи для здійснення посадовими особами військових підрозділів представництва інтересів держави в суді, можна визначити наступні результати навчання, що сформульовані у термінах компетентностей.

1. Виявляти теоретико-прикладні проблеми у сфері цивільного, господарського, адміністративного судочинства та пропонувати власні способи їх вирішення.

2. Демонструвати знання природи та змісту процесуальної процедури.

3. Завжди здійснювати оцінку своєї професійної діяльності (раціонально та критично) з метою постійного вдосконалення своїх професійних здібностей.

4. Ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні ресурси в сфері професійної діяльності при здійсненні представництва військових підрозділів в судах.

5. Генерувати нові ідеї та використовувати їх при вирішенні складних ситуацій і проблем в професійній діяльності.

6. Поглибити знання сучасних концепцій щодо моделей у галузі цивільного, господарського, адміністративного процесу та його правових інститутів.

7. Демонструвати комплекс знань науки процесуального права при визначенні правової природи процесуального представництва та його взаємозв'язок з представництвом військових підрозділів у судах, а також представництвом прокурором інтересів держави в суді.

8. Демонструвати знання фундаментальних засад верховенства права, практики Європейського суду з прав людини, європейських стандартів здійснення правосуддя у досліджуваній сфері.

9. Демонструвати уміння орієнтуватися в системі нормативно-правових актів, на яких базується судове та прокурорське представництво в цивільному, господарському, адміністративному процесі.

10. Здійснювати дослідження правового регулювання процесуальної процедури, що регулює участь представників військових підрозділів у суді.

11. Демонструвати професійний аналіз правового регулювання та судової практики й критично здійснювати їх оцінку у разі невідповідності принципам захисту прав людини і основоположних свобод та міжнародними стандартами правосуддя.

12. Синтезувати та формулювати свої пропозиції щодо удосконалення та гармонізації правової регламентації участі посадових осіб військових підрозділів в цивільному судочинстві.

13. Демонструвати поглиблені теоретичні знання принципів процесуального права та навички практичного їх застосування при здійсненні представництва військових підрозділів в судах.

14. Демонструвати вміння складання та оформлення проектів процесуальних документів у відповідності до конкретної ситуації середнього та високого рівня юридичної складності.

15. Демонструвати навички обчислення судових витрат, а також прогнозування їх обсягу з урахування особливостей конкретної справи.

16. Демонструвати поглиблені знання щодо змісту процесуальних стадій, проваджень, режимів, як структурних елементів цивільного процесу, та вміння визначати комплекс процедурних рішень, задля отримання позитивного результату у конкретній справі.

17. Розуміти змісту правового статусу посадових осіб військових підрозділів, що здійснюють захист інтересів держави в суді, а також зміст правового статусу інших суб'єктів процесуального права.

18. Демонструвати уміння належного вибору ефективного способу та засобів захисту, а також правових підстав їх застосування.

19. Орієнтуватися в механізмах процедури доказування, правильно визначати предмет доказування, професійно проводити оцінку доказів у конкретній справі при здійсненні представництва військових підрозділів в судах.

20. Формувати власне бачення проблемних питань проваджень в суді першої інстанції.

21. Володіти навичками промови у судовому засіданні.

22. Знати структуру судового рішення, складати його проекти, здійснювати системну його оцінку у призмі вимог процесуального законодавства й особливостей конкретної справи.

23. Виокремлювати особливості та специфіку процесуальної форми непозовних проваджень в цивільному, господарському судочинстві, де одним з учасників виступає представник військового підрозділу, виявляти процедурні проблеми у їх регламентації, визначати способи їх вирішення.

24. Вирізняти концептуальні відмінності між окремими формами перегляду судових рішень у цивільному, господарському, адміністративному судочинстві.

25. Демонструвати знання процедури оскарження та складання процесуальних документів.

26. Орієнтуватися в моделях правового регулювання перегляду рішень, що набрали законної сили.

27. Визначати комплекс дій задля ефективної участі представників військових підрозділів при оскарженні та перегляді судових рішень.

28. Системно розуміти модель виконавчого провадження, як завершальної стадії судового процесу.

29. Виявляти проблеми виконання судових рішень у цивільних, господарських, адміністративних справах, правового статусу суб'єктів виконавчого провадження.

30. Визначати комплекс дій задля ефективної участі представників військових підрозділів при виконанні судових рішень, а також фахово та якісно складати процесуальні документи у виконавчому провадженні.

31. Демонструвати алгоритм дій в межах процедури оскарження посадовими особами військових підрозділів рішень, дій чи бездіяльності державного чи приватного виконавця в конкретній ситуації, а також фахово та якісно складати процесуальні документи у порядку цього провадження.

Набуття вищезазначених предметних компетентностей (в межах визначених результатів навчання) дозволить сформувати у майбутніх військових юристів Міністерства Оборони України, Збройних Сил України, інших військових формувань комплекс знань, вмінь, практичних навичок, способів мислення, професійних якостей для ефективного здійснення представництва інтересів держави у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва в цивільному, господарському, адміністративному судочинстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про вищу освіту: Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
2. Комаров В. В. Нові обрії вищої юридичної освіти. *Vivat lex!* 2015. № 12. С. 1, 3.
3. Комаров В. В. Основоположні проблеми вищої юридичної освіти у парадигмі компетентнісного підходу. *Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання*: тези доп. та повідомл. учасників наук.-практ. конф., м. Харків, 30 вер. – 1 жовт. 2015 р. Харків. 2015. С. 7–12.
4. Іванків І. Зміна підходу до викладання у юридичній освіті як основна передумова формування професійного правника. *Право України* №10. 2017. С. 73-81.
5. Інформаційно-довідковий матеріал щодо стану організації представництва інтересів МОУ та ЗСУ станом на 01.04.2022 р. / Міністерства оборони України: *офіц. веб-сайт*. URL: https://www.mil.gov.ua/content/jur_dep/info_dovid_010422.pdf (дата звернення: 29.10.2022).
6. Аналіз претензійної та позовної роботи, представництва інтересів в судах, виконання судових рішень у Міністерстві оборони України за 2021 рік / Міністерства оборони України: *офіц. веб-сайт*. URL: https://www.mil.gov.ua/content/jur_dep/analiz_robotu_010422.pdf (дата звернення: 29.10.2022).
7. Про оборону України: Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106;
8. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42. Ст. 492.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.
11. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
12. Інструкція з організації претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів Міністерства оборони України та Збройних Сил України у судах та інших державних органах, виконання судових рішень : Наказ Міністерства оборони України від 30 грудня 2016 р. № 744 / *Військові нормативно-правові акти України* URL: https://zsu.at.ua/load/akti_mou/pakaz_mou_vid_30_12_2016_744_pro_organizaciju_ppr_samopredstavnictva_predstavnictva_interesiv_mou_zsu_u_sudakh_ta_inshikh_organakh/4-1-0-22 (дата звернення: 29.10.2022).
13. Вітченко А. О., Вітченко А. Ю. Компетентнісний підхід до підготовки викладача ВВНЗ. *Вісник Національного університету оборони України*. №5. 2012. С. 33-37.
14. Національний освітній глосарій: вища освіта; авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди». 2011. 100 с.
15. Драч І. І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади: монографія. К.: «Дородо-Друк». 2013. 456 с.